

פרשת ניצבים: האם נשים כלולות בערבות של עם ישראל

פתיחה

בפרשת השבוע מסופר על הברית שכורת הקב"ה עם ישראל, לפני הכניסה לארץ. כפי שכותבת התורה (כט, ט - י), במעמד הברית השתתפו כולם, מראשי השבטים והזקנים עד שואבי המים וחוטבי העצים. פרשני התורה התקשו בביאור דבריה, הרי בעם ישראל לא היו חוטבי עצים ושואבי מים, אז אל מי התכוונה כאשר כתבה שדיברו אליהם?

א. **רש"י** (ד"ה מחוטב) פירש, שכמו שבימי יהושע כרתו הגבעונים ברית עם ישראל במרמה, ויהושע נתנם לחוטבי עצים ושואבי מים, כך גם בימי משה. באו מיושבי כנען לא רק לכרות ברית, אלא להתגייר, ומכיוון שהצליחו לרמות את משה ולהתגייר, הם השתתפו במעמד הברית אך בתור חוטבי עצים ושואבי מים עונש על רמאותם, ובלשוננו:

"מחוטב עציץ - מלמד שבאו כנענים להתגייר בימי משה, כדרך שבאו גבעונים בימי יהושע. וזהו האמור בגבעונים (יהושע ט, ד) ויעשו גם המה בערמה, ונתנם משה חוטבי עצים ושואבי מים."

ב. **הרמב"ן** (ד"ה והזכיר) חלק על רש"י, וסבר שלא רימו את משה כפי שרימו את יהושע, אלא שהיו כנענים שבאו להתגייר ומשה לא קיבלם, אלא הפך אותם לשואבי מים וחוטבי עצים. אם כך, אם הם לא התגיירו מדוע הם עומדים בברית לפני ה'? נראה שהרמב"ן סובר, שאין הכוונה שהם נכללים בברית, אלא שמציאותית הם התלוו לעם ישראל לכן הזכירו אותם.

הברית שכרתו ישראל עם הקב"ה, כללה גם ערבות של כל יהודי לאחיו וכפי שראינו בעבר (דברים שנה א'), שבמקרה בו אדם רואה את חברו חוטא או טועה, עליו לעזור לו ולהוכיח אותו (בתנאים מסוימים). דבר נוסף שהתחדש בערבות היא, שאחד יכול לברך בשביל חברו ולהוציא אותו ידי חובה, ובכך נעסוק השבוע: באלו מצוות אפשר להוציא ידי חובה, והאם גם נשים נכללו בערבות זו.

ערבות במצוות

האם אפשר להוציא אדם ידי חובה? לשם הבנת הדיון, יש לחלק בין שני סוגים של הוצאת ידי חובה: 'שומע כעונה' ו'ערבות'. כאשר יש אדם שעוד לא יצא ידי חובה במצווה (למשל הקורא את המגילה שעוד לא שמע בעצמו), הוא מוציא את הקהל ידי חובה מדין שומע כעונה. לעומת זאת במקרה בו כבר קרא מגילה, הוא בכל זאת יכול להוציא את הציבור ידי חובה, אך מדין ערבות.

נפקא מינה להבדל בין שומע כעונה לדין ערבות תהיה בשאלה, באלו ברכות אפשר להוציא ידי חובה. הגמרא במסכת ראש השנה (כט ע"א) פוסקת, שבכל הברכות גם מי שכבר יצא ידי חובה יכול להוציא את חברו, חוץ מברכות על מאכלים, שבגלל שאין חובה לאכול אותם - רק במקרה בו גם המברך רוצה ליהנות ממאכל שברכות זוהי, באפשרותו לברך ולהוציא את השומע ידי חובה.

הגמרא ממשיכה ומסתפקת, מה הדין בברכת הקידוש והלחם בשבת. מצד אחד מדובר בברכה על מאכל, כך שלא יהיה אפשר להוציא ידי חובה, מצד שני מדובר בברכת המצוות. למסקנה מכריעה הגמרא, שגם בברכות אלו ניתן להוציא ידי חובה:

"תני אהבה בריה דרבי זירא: כל הברכות כולן, אף על פי שיצא - מוציא, חוץ מברכת הלחם וברכת היין, שאם לא יצא - מוציא, ואם יצא - אינו מוציא. בעי (= התספק) רבא: ברכת הלחם של מצה, וברכת היין של קידוש היום, מהו? כיון דחובה הוא - מפיק, או דלמא ברכה לאו חובה היא? תא שמע: דאמר רב אשי: כי הוין בי רב פפי הוה מקדש לן¹."

מדוע בדיני ערבות יש חילוק בין ברכת הנהנין לשאר מצוות **הר"ן** (ח ע"א בדה"ר ד"ה תני) הסביר, שהסיבה שיכול אדם להוציא את חברו במצווה למרות שהוא כבר יצא ידי חובה היא, שכל עוד חברו לא יצא ידי חובה, אז זה נחשב כאילו הוא לא יצא (מכיוון שהם ערבים זה לזה) - הסבר זה שייך רק בדברים שיש חובה מעיקר הדין לקיימם, אבל בדברים שאין חובה לעשותם וכמו אכילת מאכלים, לא שייך לומר שחברו לא יצא ידי חובה כל עוד האוכל לא בירך.

צמצום הכלל

למרות שמעיקר הדין כפי שראינו כל מצווה שחייבים בקיומה, אחד יכול להוציא את השני מדין ערבות, חלק מהראשונים צמצמו את דיני הערבות וקבעו, שבחלק מהמצוות לכתחילה ולפעמים אף בדיעבד אין לאדם להוציא ידי חובה את חברו אם הוא יצא כבר:

תפילה: המאירי (ד"ה ברכות) מביא את דברי הירושלמי (ברכות ג, ג) הכותב, שלמרות שתפילה היא חובה, לכתחילה אין לאדם להוציא את חברו ידי חובה, מכיוון ש'בדין שיהיה כל אחד מבקש רחמים על עצמו', ורק כאשר יש אדם שלא יודע להתפלל מותר, וכך פסקו גם **הר"ן** (ר"ה יב בדה"ר) **שיבולי הלקט** (תפילה דז), ובעקבותיהם **הבית יוסף** (או"ח קכד).

ברכות השבח: מה הדין בברכות השבח כמו ברכה על ראיית הים, ברכת אשר יצר וכדומה? **מצד אחד** אין חובה ללכת לשירותים או לים, כך שלכאורה דינם כמו ברכות הנהנין, שרק מי שמחויב בדבר יכול להוציא את חברו ידי חובה. **מצד שני**, אחרי שהולכים לשירותים או לים, יש חובה לברך, כך שאפשר לומר שהברכה נחשבת כמו ברכת הקידוש.

א. **הריטב"א** (כט ע"א ד"ה תני) כתב בפירוש, שבכל ברכות השבח יכול גם מי שלא מחויב בדבר להוציא את חברו ידי חובה. **הרב עובדיה** (יביע אומר ט, ג) הבין בדברי **המאירי**, שהוא סובר כאפשרות הראשונה, שמכיוון שאין לברך את ברכות השבח כמו שחובה לעשות קידוש, לכן אי אפשר להוציא ידי חובה, וכמותו פסק להלכה (מכיוון שספק ברכות להקל), ובלשון **הילקוט יוסף** (תפילה קי):

"כתב המאירי (ראש השנה כט ע"א): אף על פי שבברכת המצות קיימא לן שאף על פי שיצא מוציא אחרים ידי חובתם, מכל מקום ברכות שבח והודאה, וכן ברכות תפלה שכולן הודאה וריצוי הן, אין אדם מוציא את חברו מהן... ואף על פי שהריטב"א כתב שגם בברכות שבח והודאה אמרינן אף על פי שיצא מוציא, מכל מקום הא קיימא לן דספק ברכות להקל."

¹ למרות שבעיקרון אם שני אנשים אוכלים מאכל שברכותו זהה יכול אחד להוציא את חברו מדין שומע כעונה, ואדרבה יש בכך הידור של ברוב עם הדרת מלך, **המשנה ברורה** (ח, יג) כתב בעקבות **הגר"א**, **הפרי מגדים** ו**רבי עקיבא איגר** שבזמן הזה עדיף שכל אחד יברך בעצמו, מכיוון שלא כולם יודעים להתכוון לצאת ידי חובה. יש שחלקו (כמו המגן אברהם) וסברו שגם בזמן הזה דין זה תקף.

ב. אמנם, כפי שהעיר **הרב משה לוי** (ברכת ה' א עמ' קעד), הוכחת הרב עובדיה נסתרת במפורש מדברי **המאירי** במקום אחר (ר"ה כט ע"א ד"ה ברכת). המאירי כותב, שבעיקרון אין מניעה שאדם יוציא את חברו ידי חובה בברכת המזון, אלא שבגלל שהירושלמי כותב שעדיף שכל אחד יברך לעצמו, מכיוון שנאמר ואכלת ושבעת וברכת (מי שאכל הוא יברך) - כך יש לנהוג.

לדעת הרב עובדיה קשה, מדוע המאירי כותב שבברכת המזון יכול מעיקר הדין כל אחד להוציא את חברו?! הרי כל עוד לא אכל הוא אינו מחוייב בברכה וכמו בראיית הים, שכל עוד שהוא לא ראה את הים, הוא אינו יכול לברך! אלא מוכח שהמאירי סובר שגם בברכת השבח יכול אחד להוציא את חברו ידי חובה, ורק בתפילה וכדומה יש דין מיוחד, שכל אחד יבקש רחמים על עצמו.

ערבות בנשים

עד כה, הדיון עסק בגבר שרוצה להוציא ידי חובה גבר אחר במצווה. דנו הפוסקים בשאלה, האם גם אשה נכללת באותה הערבות. הגמרא במסכת ברכות (כ ע"ב) מסתפקת בשאלה האם נשים חייבות בברכת המזון מדאורייתא כמו הגברים, או רק מדרבנן, בגלל שבברכת המזון אומרים 'על הארץ הטובה אשר נתן לך', ונשים לא קיבלו נחלה בארץ ישראל (רש"י²).

יש לפחות שתי נפקא מינות לשאלה האם הן חייבות מדאורייתא או מדרבנן: א. במקרה בו אשה מסופקת אם היא בירכה ברכת המזון, רק אם היא חייבת מדאורייתא היא צריכה לברך שוב. ב. האם הם יכולות להוציא גבר שאכל לחם ידי חובת ברכת המזון, מכיוון שרק מי שמחוייב רק מדרבנן לא יכול להוציא ידי חובה מי שחייב מדאורייתא, ובלשון הגמרא:

"אמר ליה רבינא לרבא: נשים בברכת המזון, דאורייתא או דרבנן? למאי נפקא מינה - לאפוקי רבים ידי חובתן. אי אמרת דאורייתא - אתי דאורייתא ומפיק (= ומוציא) דאורייתא, ואי אמרת דרבנן - הוי שאינו מחוייב בדבר, וכל שאינו מחוייב בדבר - אינו מוציא את הרבים ידי חובתן."

למסקנה הגמרא לא מכריעה אם הן חייבות מדאורייתא או מדרבנן (שולחן ערוך קפו, א), לכן אשה לא תוציא גבר שאכל לחם בברכת המזון. לעניין חזרה במצב בו היא מסופקת אם היא בירכה ברכת המזון, יש מהאחרונים (חיי אדם, שאגת אריה) שכתבו שהיא חייבת לברך שוב מספק, ויש שכתבו שמספק לא תברך שוב, מכיוון שספק ברכות להקל (ברכי יוסף, ילקוט יוסף).

דברי הרא"ש

הרא"ש (ג, יג) תמה על דברי הגמרא, מדוע היא כותבת שאם נשים חייבות רק מדרבנן הן לא יכולות להוציא ידי חובה מי שחייב מדאורייתא?! הרי בגמרא נוספת בברכות (מח ע"א) מובא, שאם גבר אכל לחם בשיעור שהוא חייב בברכת המזון רק מדרבנן (לא אכל כדי שביעה, עיין בדף לפרשת עקב שנה ג'), הוא יכול להוציא מי שחייב מדאורייתא בברכת המזון!

ביישוב הקושיה כתב הרא"ש מתוך, שיש לחלק בין גברים לנשים. גברים כלולים בערבות של עם ישראל, לכן מדאורייתא גם גבר שלא אכל כלל יכול לברך בשביל חברו (וכמו בברכת הקידוש ובשאר מצוות). הסיבה שעל הגבר לאכול מעט בשביל שיוכל להוציא את חברו היא רק מדרבנן, שרק מי שאכל ונהנה יברך וכמו שפוסקת הגמרא בראש השנה שראינו לעיל.

נשים לעומת זאת כלל לא כלולות בערבות של עם ישראל, לכן בשביל להוציא ידי חובה הן יכולות להוציא רק מי שווה להם ברמת החיוב (דרבנן - דרבנן, דאורייתא - דאורייתא) מדין שומע כעונה, ולא את מי שאינו נמצא באותו רמת החיוב, ובלשונו:

"ויש לומר דלא דמי, דאיש אף על גב שלא אכל כלום דין הוא שיפטור את אחרים דכל ישראל ערבים זה בזה אלא מדרבנן אמרו שלא יברכו ברכת הנהנין בלא הנאה לפיכך כשאכל כזית אף על פי שאינו נתחייב אלא מדרבנן מוציא את אחרים שאכלו כדי שביעה, אבל אישה אינה בכלל הערבות לכך אינה מוציאה אלא מי שחיובו מדרבנן."

מחלוקת האחרונים

נחלקו האחרונים האם דברי הרא"ש נאמרו כפשוטם, ואכן נשים לא כלולות בערבות של עם ישראל, או שהרא"ש דיבר באופן נקודתי על ברכת המזון, אבל בשאר הדברים הנשים כן כלולות בערבות ויכולות להוציא את הגברים ידי חובה:

ב. **רבי עקיבא איגר** (ס' ו) הבין שדברי הרא"ש לא כפשוטם, והנשים נכללו בערבות של עם ישראל. הוא הסביר בדברי הרא"ש, שיש לחלק בין מצווה שאדם מחוייב מעיקר הדין למצווה שלא. כלומר, מכיוון שנשים פטורות מדאורייתא מברכת המזון, אז הם לא ערבות לגברים במצווה זו, ולכן בשביל להוציא אותו ידי חובה, הן צריכות להיות שוות ברמת החיוב.

בקידוש בשבת לעומת זאת גם האישה חייבת מדאורייתא, ממילא גם אם היא התפללה ויצאה ידי חובת קידוש מדאורייתא (לחלק מהאחרונים שנקטו כך להלכה), עדיין היא תוכל להוציא את בעלה ידי חובה (והוא אותה) בקידוש על היין שחובתו מדרבנן, מכיוון שהיא שייכת ברובד הבסיסי למצווה, וכך פסק גם **האבני נזר** (או"ח תלט).

ב. **הדגול מרבבה** (קסח, א) חלק והבין את דברי הרא"ש כפשוטם, ושאלה יכולה להוציא אדם אחר ידי חובה, רק כאשר רמת החיוב שלה שווה (מדין שומע כעונה). בעקבות פסקו הסתפק בשאלה נוספת - האם בעל יכול לקדש לאשתו כאשר חוזר מבית כנסת, בעקבות כך שהוא כבר יצא ידי חובת קידוש מדאורייתא בתפילה, וכעת קידושו על היין מדרבנן בלבד.

ספקו של הדגול מרבבה הוא, האם כאשר הרא"ש כתב שנשים לא בכלל הערבות - גם הגברים לא בערבות איתם, ולכן רק כאשר הבעל חייב בקידוש באותו רמת חיוב של אשתו יוכל להוציא אותה ידי חובה (מדין שומע כעונה). או שרק הנשים לא ערבות לגברים, אבל הגברים כן ערבים לנשים, ולכן הבעל יוכל להוציא את אשתו למרות שהיא חייבת מדאורייתא בקידוש והוא מדרבנן.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שיעוד אנשים יקראו³...

² **התוספות** (ד"ה נשים) חלקו על דבריו, שהרי גם כהנים ולוויים אינם יורשים חלק בארץ, ובכל זאת הגמרא לא מעלה אפשרות שהם יהיו חייבים בברכת המזון רק מדרבנן. לכן פירשו, שהסברא לפטור נשים מברכת המזון מדאורייתא היא, שבברכת המזון אומרים 'על ברייתך שחתמת בבשרנו ועל תורתך שלימדנו', ונשים לא שייכות לא בלימוד תורה ולא בברית.

³ **מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה?** tora2338@gmail.com